

Kıbrıs Ağızları Üzerine Çeşitlemeler

Nurettin DEMİR

İki Kıbrıslı karşılaştığı zaman genel olarak aralarındaki selâmlaşma faslı şu formül üzerine işler:

A. *Napan?*

B. *Napayım?*

Gerçekten de Girne limanından veya Ercan'dan Kıbrıs'a ilk defa giriş yapanları bekleyen iki sürpriz vardır. Bunlardan birisi susuzluklarını gidermek için uzandıkları musluklardan akan suyun tuzlu, ikincisi ise kulaklarına gelen Türkçenin şimdiye kadar alışmış olduklarından epeyce farklı oluşudur. Tuzlu suların aktığı musluklara uzanmamayı öğrenmek, Kıbrıs'a has Türkçeye alışmaktan daha kısa sürer. Bu Türkçeye alışıp alışamayacağınız, bu ilgi çekici ağız karşısındaki tavır, genel olarak bir dilden beklentiler, kendi konuştuğunuz dil türüne biçtiğiniz değer vb. gibi çoğu dil dışı, yani aslında dilin özüyle pek ilgisi olmayan bir yığın etkene bağlı olarak değişir. Ya birkaç gün içinde buradaki konuşmayı kendinize yakın hisseder ve "Nasılsın?", yerine *Napan?*, "Evde (mi)?" yerine *Evededir (?)*, "Gitmem lâzım", yerine *Lâzım gideyim*, "Kahve ister misin?", yerine *İsdeñ bi gavecik?*, vb. demeye başlarsınız, ya da genel olarak yaşadığınız uyum sıkıntısının suçunu dile yükler, Kıbrıs'taki Türkçeyi hiçbir zaman benimsemez, aslında Kıbrıslıların çok kaba konuştuklarını, Türkçeyi doğru dürüst bilmediklerini düşünerek geri dönersiniz.

Meslek hayatımın son derece öğretici olan üç buçuk yılını geçirdiğim Kıbrıs'a yeni gittiğim sıralarda tanıştığım Türkiyeli bir gencin anlattıkları, benim açımdan bu uyum sürecinde olabileceklerin çarpıcı bir örneğini oluşturur. Genç dostumuz bir akşam bir arkadaşıyla Lefkoşa'da gece kulübüne gider. Bir müddet oyalandıktan sonra, oradaki güzelce bir kız ile tanışmak ister. Bütün cesaretini toplayarak pek hoş bulduğu kızın yanına yaklaşır; kendisiyle tanışmak istediğini söyler. Kız "Ben da isderim tanışayım seninin", der. "İşte bunu söylemesiyle kızın güzelliğinden eser kalmamıştı gözümde. Hemen uzaklaştım yanından", diye anlatmıştı genç dostumuz. Heyecan dozunu azaltarak aktardığım hikâyenin akışı tam böyle mi olmuştur, bilmiyorum. Ama Kıbrıslıların ve Kıbrıs'a uğrayanların hatıraları arasında

buna benzer epeyce örnek vardır. Bir kısmı büyük bir hoşgörünün izlerini, bir kısmı da uyum sorununun yükünü taşıyan bir yığın hikâye...

Oysa halk arasında epeyce yaygın olan yerel konuşma biçimlerine ve bunları konuşanlara karşı olumlu veya daha çok olumsuz tavrın dille doğrudan ilgisi yoktur. Güzel, çirkin, kaba gibi kavramları ölçecek hiçbir bilimsel ölçeğin olmaması bir tarafa, çağdaş dil biliminin en önemli sonuçlarından birisi, her dilin kendi konuşurunun ihtiyaçlarına cevap verebilecek zenginlikte olduğudur. Aynı şey dilin çeşitli gerçekleştirmeleri için de geçerlidir. Ne var ki, olumsuz yaklaşımlar yüzünden Türkiye’de yerel ve sosyal iz taşıyan ve aynı zamanda bir dil içi zenginlik de olan konuşma biçimlerinin kullanım alanı her geçen gün daralmaktadır. Ama Kıbrıs’ı ziyaret edenleri bu konuda da bir sürpriz bekler. Kıbrıs ağızları bir standart konuşma dilinin kullanılabileceği her yerde kullanılmaktadır. Bir adada konuşulmakla doğal olarak sınırlanmış Kıbrıs ağızlarının sosyal statüsü Anadolu ağızlarından epeyce farklıdır. Bu ağızların sahip olduğu prestij, ileri seviyedeki okullaşmaya rağmen, ağız özelliklerinin canlı bir şekilde korunuyor olmasının arkasında yatan önemli sebeplerden birisi durumundadır. Yerel iz taşımamak, prestije sahip, seçilmiş ve kodlanmış, bölgeler üstü bir standart dilin gerek konuşulan gerek yazılan varyantlarının önemli işaretleri arasında gelir. Türkiye sınırları içerisinde standart dilin baskın olarak kendini hissettirdiği her ortamda ağız konuşmaktan kaçınılırken, Kıbrıs’ta durum farklıdır. Yazılı bir Kıbrıs standardı Türkiye Türkçesiyle aynı ise de Kıbrıs ağzının okul, resmî daire, radyo-televizyon, meclis gibi, standart dilin en üst seviyede kullanılmasının beklendiği her türlü ortamda konuşulduğu kolayca gözlemlenebilir. Bu yönüyle de Kıbrıs ağızları, Türkiye içerisinde konuşulan ağızlara göre çok daha prestijli bir konuşma varyantı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki ilkokul çocuklarının dil edinimiyle ilgili bir çalışma, KKTC ilkokul öğrencilerinin yazılı anlatımlarında görülen standart yazı dilinden sapmaların, çoğunlukla konuşma dilinin yazı diline aktarılmasından kaynaklandığını belirlemiş; konuşma dilinin yazı diline aktarılması sonucunda konuşma dilindeki ses değişimlerinin yazıda kendini gösterdiğini ortaya koymuştur (Pehlivanlı 2000: 11). Okullarda öğretmenlerin yerel ağız kullanmaları standart yazı dili eğitiminin en önemli sorunları arasında görünmektedir. Sadece ilk ve orta dereceli okullarda değil, yüksek öğretimde de konuşma dili olarak Kıbrıs ağızları öyle yaygındır ki, bu ağızla ilgili çalışmalarında kullandığım örneklerden bir kısmı üniversite hocalarından ve öğrencilerinden derlenmiştir. Yerel konuşma standardının Kıbrıs’ta çok baskın olması, standart konuşma dili kullanımının yaygınlaşmasını engellediği gibi 1974 sonrasında adaya gelenlerin konuşmalarını da bir hayli etkilemiştir. Ancak burada bu etkiler üzerinde durma-

yacağız.

Yukarıda sözünü ettiğimiz, prestijli bir konuşma biçimi olan Kıbrıs ağzına uyum süreciyle ilgili olarak gerçekten de epeyce hikâye vardır Kıbrıslılar ve Kıbrıs'ı ziyaret edenler arasında:

Adam arabada giderken karısına *Soy gendini ver bana*, der. Hemen derinlemesine teorik açıklamalar yapmaya girişmekten kendimi zor alıkoyduğum bu cümle, dil bilimi örneği olarak alınınca üzerinde uzun uzun yazılabilecek türdendir. Çünkü buraya kadar adını vermediğimiz “soyulup da verilmesi istenen şey” kadının elindeki muzdan başka bir şey değildir. Kıbrıs ağzında *gendi* kelimesi, standart Türkçedeki *kendi* yerine değil, daha çok “onu” anlamıyla kullanılır. Dolayısıyla *Abim duydu tavşanın sesini. Aldı tüfeği da çıkadı dışarı, vurdu gendini* veya *Attı pencereden gendini*, diyen bir Kıbrıslı, ne abisi kendini vurmuş birisinin üzüntüsü, ne de birinin intiharına şahitlik etmiş olmanın telâşi içerisindedir. Çünkü birinci cümle “Ağabeyim tavşanın sesini duydu, tüfeği aldı, dışarı çıktı ve onu vurdu”, ikincisi ise “Onu pencereden attı”dan başka bir şey değildir.

Doğu bloku dağıldıktan sonra Türk cumhuriyetlerine giden gazetecilerin sayfalarına taşıdıkları, Azerî Türkçesindeki *Samolyot düşdü* “Uçak indi”, türü örnekler Türkiye’de âdeta genel bilgi olmuştur. Kıbrıs ağzından örnekler ise henüz pek bilinmez.

Türkiyeli genç solda direksiyonda, Kıbrıslı arkadaşı da sağında, yolculuk ederler. Genç öndeki kamyonu sollamak, daha doğrusu “sağlamak” ister; ama trafiğin soldan işlediği Kıbrıs’ta, Türkiye’den götürdüğü sol direksiyonlu bir otomobili kullandığı için karşıdan gelen olup olmadığını da göremez. Yanındakine “Bak bakalım, karşıdan bir şey geliyor mu?”, diye sorar. Yanındaki *Çok değil bee, bi basçık*, der. Bizimki önündeki arabayı geçmek için gaza basıp sağ şeride yanaşır yanaşmaz bir minibüsle burun buruna gelir. Burada gene dil incelemelerinde *sabte dostlar* dediğimiz türün can alıcı bir örneğiyle karşı karşıyayız. İki genç arasında geçen diyalogda söylenenle anlaşılan arasında dikkat çekici farklar vardır. Dil aslında bir ortak anlaşmalar sistemidir; belli konularda “ortak yaşama”nın ve buna bağlı olarak “ortak kodlar”ın bulunmasını şart koşar. Örneğimizde sesçe benzer kelimelerin içerikleri farklı doldurulmuştur. Kıbrıslı genç aslında doğru bir uyarıda bulunmuş, aynı kodları kullanmayan Türkiyeli genç ise mesajı yanlış çözümlemiştir. Bunun neticesinde ilk bakışta işlediği düşünülen iletişim, tehlikeli bir sonuca götürebilecek kadar aksamıştır. Burada *bas* İngilizce *bus*, *çık* ise Kıbrıs’ta standart Türkçedekinden çok daha sık kullanılan *-CXk* ekinden başka bir şey değildir. Kıbrıslıları ziyaret ettiğinizde duyacağınız sözlerin başında *İsden bi gavecik?*, gelir. Söz konusu ekin aslında burada küçültme, sevimlileştirme,

kolay görme gibi işlevleri vardır. Fakat zaman zaman, kelimenin eksiz biçimi ile ekli biçimi arasında birisinin Kıbrıs'a has olması dışında bir fark da yok gibidir.

Şimdi bu hikâyeler karşısında, iyi de buradaki Türkçe bizim şu bildiğimiz Türkçemiz değil mi, diye bir soru haklı olarak ortaya çıkacaktır. Türkçenin adadaki tarihini, adanın 1571 yılındaki fethiyle başlatabiliriz. Bu tarihten itibaren, değişik zamanlarda, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden, bir kısmını belgeleriyle takip edebildiğimiz göçler olmuştur. Türkçe, adada bir taraftan diğer kültür merkezlerinin etkisinden uzak; kısmen Rumca ve son dönemlerde İngilizce ile iç içe gelişmesini devam ettirmiş, sonuçta Türkçenin diğer ağızlarına pek benzemeyen yerel bir konuşma biçimi ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ana vatandan göçler sonucunda Kıbrıs ağzı içinde de tabakalaşmalar oluşmuştur. Adaya yapılan göçlerin Türkiye'nin belli bölgelerinden olduğu, adadaki Türkçeyle ilgili ilk çalışmalardan itibaren dile getirilmiştir. Son yıllarda Kıbrıs ağzıyla ilgili olarak, sayısı her geçen gün artan yayınlarda da bu sıkça belirtilmiş ve Kıbrıs ağızlarının Güney Anadolu ve İç Anadolu Bölgesi ağızlarının bir uzantısı olduğu vurgulanmıştır (bk. Eren 1964, Duman 1999; 2000, yayınlarla ilgili eleştiriler için Argunşah 2000). Söz konusu göçlerin en önemlilerinden birisi, dile yansımaları yakından gözleme imkânımızın da olduğu 1974 sonrası göçüdür. Ancak örtüşmelere rağmen, Kıbrıs ağızlarının kendine has, sadece Türkiye Türkçesinde değil, Türk dünyasının hiçbir yerinde görülmeyen özellikleri de vardır. Bir kısmı daha önceki çalışmalarda da dile getirilen bu özellikleri başka bir çalışmamda alt maddelere de ayırlabilecek 15 başlık altında bir araya getirmiştım (Demir 2002a; 2002b). İlgilisi oradan bakabilir. Ancak Kıbrıs ağızlarının Türkiye Türkçesinin yerel konuşma biçimlerinden birisi olduğu konusunda herhangi bir tartışmanın olmadığını belirtmekte yarar görüyoruz. Diğer ağızlar gibi Kıbrıs ağızları da bir üst dil durumundaki standart Türkçenin çatısı altındadır. Gerçi sanılanın aksine, ağız, şive, lehçe, dil gibi terimlerle ifade edilen dil gerçekleri arasındaki sınırı -eğer bunlar aynı dil ailesine mensup biçimler için kullanılıyorsa- ölçmeye yarayan dil ölçütlerinin olmadığını vurgulamalıyız. Aynı şekilde karşılıklı anlaşılabilirlik de ağız, lehçe ve dil sınırlarını belirlemede, sanıldığının aksine, güvenilir bir ölçüt değildir. Bir üst dilin yerel varyantları arasında, üst dil olmadan bir anlaşmanın mümkün olmadığına örnekler bulunduğu gibi -meselâ İsviçre ve Almanya Almancası- iki farklı dil kabul edilenler arasında da, aynı kökten gelmeleri hâlinde, anlaşma sanıldığından daha ileri olabilir -meselâ İsveççe-Norveççe gibi-. Bu yüzden Kıbrıs'taki Türkçeyi, Türkçenin bir yerel konuşma biçimi sayarken kullanabileceğimiz yegâne ölçüt, ayrı bir standart dilinin olmamasıdır. Türkiye Türkçesinin ağzı olduğundan hareket edince,

ana hatlarıyla örtüşmenin olması doğaldır ve sınıflandırmalarda örtüşmeler değil, farklılıklar esastır. Kıbrıs ağızlarına has özelliklerin bir kısmı, meselâ (X)mXş biçiminin yerinin değişkenliği (bk. Demir 2002b), Türk dünyasının başka bir bölgesinde görülmez. Buna karşılık ölçütlerimiz arasına almadığımız meselâ ünsüzlerin söylenişi, vurgulama gibi, Kıbrıs ağızlarına has, Kıbrıslı birisini standart Türkçe konuşurken dahi ilk kelimesinde ele veren bir yığın özellik vardır. Bu nedenle ölçütlerin sayısı rahatça artırılabilir. Ancak ilgili yazıda dile getirilen ve bir kısmını bu yazı çerçevesinde başka bir üslûpla verdiğimiz ölçütler, Kıbrıs ağızlarının Türkçenin ayrı bir ağız grubunu oluşturduğu göstermek için yeterlidir. Kelime hazinesindeki farklılıkları da bunlara eklememiz gerekir.

Kıbrıs'ta ehliyet almak için dokuz ay kursa giden bir meslektaşımızın, yeni yeni sürüşe çıktığı günlerde şoför okulu hocasının, yoğun bir trafikte *Boruya bas boruya* sözleri karşısındaki şaşkınlığını hatırlıyorum. “Arabanın içinde üzerine basabileceğim bir boru mu var yoksa yolun birinde boru var da üstünden mi geçmem gerekir diye şaşkın şaşkın sağa sola bakındım” demişti. Bu şaşkınlığa bir de direksiyon başına yeni geçmenin verdiği sıkıntı eklenince, kavurucu Kıbrıs sıcağında akıttığı terleri hatırlıyorum. Tarih bölümü de idare etmiş olan bir meslektaşımızın hatıraları arasında da, yolda aldığı otostopçu genci indirirken, arkadan gelen arabanın korna çalması üzerine, Kıbrıslı gencin *Hemen da basar boruya*, sözleri bulunur. Gene direksiyon kursuna giden meslektaşımızın soru vurgusunu anlamaması yüzünden çektiği sıkıntılar da hâlâ zaman zaman andığımız hatıralar arasındadır. Hele hele *İsviçi çevirdin?*, “Arabayı çalıştırdın mı?” sözlerini siz olsanız nasıl anlarsınız. Gerçekten de, Kıbrıs ağzında sorunun vurguyla yapıldığını, bildiğimiz anlamda *mX* diye bir şeyin olmadığını bilmezseniz, bir müddet iletişim sıkıntısı çekersiniz. Bununla ilgili meşhur olay anlatılır:

Adamın birinin evinin önüne her gün bir yığın araba park eder. Adam bundan rahatsız olur ve arkadaşına biraz dert yanar. Bunun üzerine arkadaşı ona, *Bir yazı yaz, as*, der. Adam da denileni yapar. Birkaç gün sonra arkadaşını tekrar arar *Yazdım dediğin yazıyı, ama daha çok araba durur be*, der. Arkadaşının *Ne yazdın?*, sorusuna ise *Buraya park edilir?*, diye cevap verir. Burada retorik “Buraya park edilir mi?” sorusu, eksiz olduğu için, kastedilenin tersi bir anlama gelmiştir. Kıbrıs ağzındaki soru vurgusu hakkında doğru olabilecek tahminler varsa da, diğer birçok konu gibi bu da hâlâ ayrıntılı çalışmalarla tahminlerin ötesine taşınmayı beklemektedir. Ama buradaki soru vurgusunun Azerî Türkçesindeki soru vurgusundan çok farklı olduğunu, son hecenin uzaması değil, daha baskılı söylenmesi şeklinde ortaya çıktığını hemen belirtelim.

Kıbrıs Ağızları Üzerine Çeşitlemeler

Kıbrıs ağızlarında 3. tekil şahıs bildirme ekinin de çok sık kullanıldığına, anlatacağım bir başka bir hatıra ile ilgisi nedeniyle işaret etmek gerekir. Üniversitenin lojmanlardan sorumlu elemanı her telefon açtığında kendini *Mahmutdur* diye tanıttığı için, adı arkadaşlar arasında “Mahmut’dur” a çıkmıştı. Sadece bu kelime üç farklı biçimde vurgulanarak, telefon konuşmasında “Ben Mahmut’um”, “Mahmut’la mı görüşüyorum”, “Evet, ben Mahmut” diye anlamak mümkündür. Bu gibi örnekleri çoğaltmak son derece kolaydır.

Kıbrıs ağzının geleceği ne olabilir? Doğrusu bu soruya cevap vermek, tahminlerimizi zorlaştıran epeyce etken olduğu için, imkânsızdır. Standart Türkçenin etki kanalları, okullar, televizyon, Türkiye ile ilişkilerin yoğunluğu vb. gibi nedenlerle arttığı için, bu ağızların standart Türkçeye biraz yaklaşıcağını bekleyebiliriz. Burada nelerin etkilenebileceğini Prof. Dr. Lars Johanson ile ortak bir çalışmada değerlendirmekteyiz. Adada olabilecek bir birleşme sonucu ortaya çıkacak sonuçları kestirmek ise şimdilik zordur. Kıbrıs ağızları ufak tefek değişikliklerle varlıklarını devam ettirebilecekleri gibi, başka dillerin etkisiyle Türkçeden daha da uzaklaşabilir veya tümüyle yok olabilirler. Dil bakımından ikinci bir Girit vak’asıyla karşılaşılabilir.

Sahi Girit’te de Türkler vardı değil mi? Acaba nasıl konuşuyorlardı?!!!

Kaynakça:

- Argunşah, M. (2000), “Kıbrıs Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Çalışmalara Eleştirel Bir Bakış”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, yay. hzl.: Bozkurt, İsmail, Gazimağosa, s. 65-79.
- Demir, Nurettin (2002a), “Kıbrıs Ağızları Üzerine Notlar”, *Scholarly depth and accuracy. A Festschrift to Lars Johanson. Lars Johanson Armağanı*, Ankara, s. 100-110.
- Demir, Nurettin (2002), “Kıbrıs Ağızlarında *imîş* Hakkında”, *Bilig* 23/Güz, 129-139.
- Duman, Musa (1999), “Kıbrıs Ağzı Üzerine Notlar”, *İlmi Araştırmalar, Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* 8, s. 115-130.
- Duman, M. (2000), “Kıbrıs Ağzının Morfolojik Kaynakları: +*cık* Küçültme Ekinin Kullanımı”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, yay. hzl.: Bozkurt, İsmail, Gazimağosa, s. 15-25.
- Eren, Hasan (1964), “Kıbrıs’ta Türkler ve Türk Dili”, *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1963*, TDK yayınları: 233, Ankara. 37-50.
- Pehlivanlı, Ahmet (2000) “KKTC İlkokul Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarında Görülen Kıbrıs Ağzına Ait Sesbilimsel Özellikler”, *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*, yay. hzl.: Bozkurt, İsmail, Gazimağosa, s. 1-13.